

Niisiis on vanasõnade teooria sümboolsus, tihti aga elu. Sealt võtab põhimõtte, siit leiab vormi ja nende kahe koha ümber keerleb vanasõnade olemus. Sümboolse esituse vorm võib mõnel mõttel olla selgem, aga kui elus seda vastu ei võeta, ei saa sellest vanasõna; ning ka see paistab tõi olevat, et elu käigus ülesnopitud sedalaadi ütlusviiside aluseks on mingi kogemus, juhtunud asi, mis eristab vanasõnade olemuse peas formeeritud, filosoofilisel teel tekitatud tõdedest.

Sümbol on tegelikult iga piltlik esitus, kui selle taga seisab mingi printsiip. Muistsete rahvaste kõik õpetused olid sümbolitesse valatud, ja pole võimalik öelda varase inimkonna kohta iseloomulikumat, kui seda, et ta enne tunnetas kui teadis tõdesid (Erdélyi 1851: 439).

See 1851. aastal ilmunud teos mitte ainult ei näinud selgelt sümboliloomise protsessi, vaid jälgis ka sümboolse tähendusega sõnapiltide ja ütluste ühiskondlikku asetust, tänapäeval ütleme, et teda huvitas ka märgikasutuse pragmaatiline pool.

Arnold Ipolyi (1823–1886) pühendas oma suures kokkuvõtlikus teoses *Ungari mütoloogia (Magyar Mythologia)* ühe eraldi peatüki sümbolitele. Ta loetles, mida millised märgid, ended ja sümbolid rahvausundis tähendavad (Ipolyi 1854: 503). Tema toodud näidetest paistab, et ta tunnetas seda modernset käsitust, mis vaatleb mütoloogiat kui märkide süsteemi (Hoppál 1975b).

20. sajandi esimene pool

Kahe maailmasõja vahelisel ajal tekkis koos Euroopa teaduslike suundumustega ka Ungaris nõudlus kogu inimliku käitumise valdkonda hõlmava teooria loomise järele. Ungari keeleteadlaste, esmajoones Zoltán Gomboczi ja Gyula Lazicziusi töodes leiduvad Ferdinand de Saussure'i ja Praha Lingvistilise Ringi strukturalistlikud ja presemiootilised mõtted.

1944. aastal valmis Zoltán Rezessy informaatikast kõnelev käsikiri (Rezessy 1982),⁶ mis oma eesmärgi poolest soovis esmajoones

⁶ Sõjasündmuste tõttu käsikirja jäänud töö üksikud peatükid ilmusid alles 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses.

publitsistikat määratleda iseseisva teadusena, kuid oli ka ungari semiootika valdkonnas teedrajavaks tööks. Nõnda näiteks defineeris ta peatükis “Märgiformatsioonid” (Rezessy 1979: 1989) informatsiooni elementaarseid vorme *märk*, *tunnusmärk*, *märguanne*, *sümbol*, seejärel seadis ritta märgiformatsioonide ilmnemise vormid, olles sellisena üks esimesi (kui mitte kõige esimene) ungari märgitüpoloogiaid.

Kahe maailmasõja vahel loodud ungari kunstilise avangardi üks huvitavaid isiksusi oli Bergsonit tõlkiv filosoof Valéria Dienes, kes töötas välja mitmekülgse teooria liikumise märgisüsteemide ülesmärkimiseks. Tantsu ja liikumiskunsti märgimaailma analüüsi alusel väljakujundatud sümboliteoorial oleks olnud sõnum etnograafiale, kui need oleksid olnud tuntud.⁷ Pedagoogilises valdkonnas tunnetas Gomboczi õpilane Sándor Karácsony kultuuri suunavate märgisüsteemide tähtsust. Ungari keele omalaadne maailmakäsitus (muuhulgas rinnastavate struktuuride sage kasutamine) määrab ära “ungari mõtteviisi” põhijooned.⁸ Oma suure väljendusjõuga kirjutatud raamatuis väidab ta, et märkide ja sümbolite kasutamise mõistmine on pedagoogika alus. Tema arvamuse kohaselt teeb kogukondliku elu võimalikuks keele kui märgisüsteemi ja kunsti kui sümbolisüsteemi kooskasutamine (Karácsonyi 1941).

S. Karácsony õpilane oli Gábor Lükő, kelle 1942. aastal ilmunud raamat uuris rahvakunsti sümbolisüsteemi. Oma analüüse ei kitsendanud ta rahvapärasele kaunistavale kunstile, vaid võttis arvesse ka rahvalaulude tekste. Oma sellise suunaga uuringuid jätkas ta ka hiljem, nii pidas ta 1957. aastal Ungari Etnograafia Seltsis ettekande “Pildid ja sümbolid ungari rahvaluules”. Etnosemiootilise analüüsi sammude varase, kuid põhiolemuselt tänasenigi paika pidava programmi sõnastas ta oma raamatus *Ungari hinge vorme (A magyar lélek formái)*:

Rahvakunsti, rahvaluule ja rahvamuusikaga seoses kerkib meis ühtviisi esile kolm küsimust – ning need on, vastavalt keeleanalooigiale –, tähendusõpetuse, lauseõpetuse ja häälikuõpetuse

⁷ Alles 1974. aastal Tihanyi semiootikakonverentsi järel ilmusid sellest osad pealkirja all *Sümboolika põhiprobleemid* (Dienes 1981).

⁸ *Märgisüsteem on sügavaim kõnelev hing, aga artikulatsioon on ta sügavaim keha, grammatika suhestab üht teisega* (Karácsonyi 1985: 48).

Valimik pakub sissevaateid tema peamiselt pedagoogilistesse põhimõtetesse.

olemusega. Kunsti tähendus on piltlik: sümboolne, universaalne, kuid alati ehitub see märgi (sõna või pildi) algupärasele, ainsale tähendusele. Peame uurima nende kahe suhet, kui tahame tutvuda oma rahva sümbolisüsteemiga. Sümbolite suhestamise viis on kunsti lauseõpetuslik probleem, nende tehniline väljatöötamine aga sugulane keele häälikuõpetuse probleemidega. Võrkeeltega me ei või tutvuda pelgalt nende häälikuõpetuse põhjal. Peame sõbraks saama ka nende lauseõpetuse ja tähendusõpetusega, kui tahame neist aru saada (Lükö 1942: 5–6).

1930. ja 1940. aastatel sündis mitmeid andmerikkaid uurimusi traditsioonilise rahvakultuuri esememaailmast. Tõdeti, et mõningad esemed täituvad sümboolse tähendusega (näiteks kihlakingitus ja pruudipärg) (Szabó 1933, 1934), ning tähtis roll on kogukonna elu reguleerimises näiteks omandimärkidel (peremärkidel) (Szendrey 1931, Fél 1935, Palotay 1942). Ákos Szendrey avaldas 1941. aastal väljaandes *Ethnographia* artikli “Ungari rahva märgikeel”.⁹ Vaatamata paljutöötavale pealkirjale tegeleb ta selles vaid žestidega, ning see kujutab endast varemilmunud žestikeele käsitluste mõjul sündinud andmete loetelust.

Isegi tänapäevases tähenduses kirjutas 1943. aastal üllatavalt modernse semiootilise nägemusega ühest Ülem-Ungari pulmapeost varalahkunud uurija Éva Putz (1943).

Ungari etnosemiootika algusajaloo juurde võib lisada mõned niisugused tööd, mis vahendavad huvitavat kultuuriajaloolist materjali, näiteks vana “ungari” lillekeele kohta (Rapaics 1931, 1932).¹⁰ Teised uurimused tegelesid möödunud sajanditel kasutusel olnud esemeliste märkidega: kauplust, meistrit jms tähistavate siltide, tsunfti- ja majamärkidega (Hadik 1927, Horváth 1935, Huszár 1961, Csatkai 1971).

⁹ Vähem on tuntud Szendrey 1936. aastal ilmunud artikkel tantsude sümboolsetest tähendustest.

¹⁰ Samuti Gaál (1932: 49). Tasub tsiteerida tema kaineid, läbimõeldud mõtteid:

[--] ühelt poolt torkavad ka kõige erinevamate lillede keeltes silma teatavad kokkulangevused, teisalt on veelgi märgatavam, et rahvalaulude lillesümbolika on kõigi autorite töödele väga lähedane. Ja ma arvan nii, et isegi oletuseks on absurdne, et enamasti kirjaoskamatud rahvalaulukud oleksid ammutanud Boschiuse, Camerariuse ja teiste “teaduslikest” töödest. Vastupidine on aga vägagi mõistetav, isegi loomulik.

Rikkaliku ajaloolise materjaliga täiendab sõjaeelsete raamatute ridu 1941. aastal välja antud *Märkide raamat*, mis sisaldab kõiki märgiliike, “nii nagu neid kasutasid iidsete aegade, antiikaja, varase kristluse ja keskaja rahvad”, mis on ühe ingliskeelse töö tõlge, “siin-seal ungari näidetega laiendatult” (Szentkuty 1941). Etnograafilisest seisukohast on huvitavad viimased leheküljed, kus tutvustatakse vanu ungari omanditähiseid, sama pere eri liikmete kasutatud mär-givariante.

1950. aastad arvestame veel algusaja semiootika-alase eelloo hulka. Sel ajal hakkas etnograafiamuuseumi väljaandena ilmuma ajakiri *Index Ethnographicus*. Selles ilmus artiklite sari kokkuvõtva pealkirjaga “Väljendamise etnograafia”. Artiklite autorid tegelesid rahvapärasest ühiskonnas leiduva märgikasutusega, lisades rikkalikult näiteid. Sari ei käivitunud ilma eelkäijateta, kuna Béla Gunda oli juba 1941. aastal publitseerinud uurimuse “Rist kui maagiline märk savinõudel”, seda jätkas ta uurimusega “Elumaja kaitsvad maagilised märgid” (Gunda 1941, 1957). Siia liituvad József Csaba kaks artiklit (Csaba 1956, 1958), millest üks räägib risti kui sümboli kasutamisest hoidvas ja kaitsvas funktsioonis; temaatilise kirjanduse tutvustamine juhtis rahvakunstis nii selgesti ilmneva sümbolikasutuse uurimisele.

Sándor Dömötör tegeles pätsipuude sümboolsete kaunistustega, olles varem katsetanud ka teoreetilise kokkuvõttega “Sümbol kui etnograafiline mõiste” (Dömötör 1944, 1960). Imre Dankó kogus kokku õunasümboolikaga seotud andmed rahvakommetest ja rahvalaulutekstidest, tema uurimus on oluline kaastöö rahvalaulusümbolite mõistmiseks (Dankó 1962).¹¹ Samal teemal tegi teerajajatööd Zsuzsanna Erdélyi, kes uuris ungari rahvaluule sümbolikasutuse üht iseloomuliku viisi – rahvalaulude värvisümboolikat. Ta tõi välja rahvalauludes määratletud värvide sümboolse tähenduse (Erdélyi 1961), kümme aastat hiljem aga avaldas *Etnographies* oma uude suunda pöördunud uuringute tulemusi: arhailistes rahvalikes palvetes leitud keskaegsetest motiividest. Selle uurimuse üks osa räägib palvete sümbolisüsteemist (Erdélyi 1971, tekste vt Erdélyi 1974), kristlikust värvisümboolikast (nt “kuldne kirik”), mis on tekstides korduvad elemendid. Palvete sümbolisüsteemi väljatoomine on edasiste uurimuste ammendamatu varasalv ungari rahvausundi vanemate kihistuste tundmaõppimisel.

¹¹ Pätsipuude värv-märk-keelest vt Dankó 1977: 19.

Ka rahvakultuuri teiste harude uurimine veenis teadlasi, et tasuks otsida märke kaunistatud esemetel. Edit Fél ja Tamás Hofer kirjutasid järgmist:

Rahvakunstis esinevatel inimfiguuridel ja nende liigutustel on sümboolne tähendus. Just see sümboolne tähendus teeb muidu väheütlevad kujutised eriti väljendusrikkaks. Talupoeglik kujutusviis jätab ära individuaalsed, isiklikud jooned, teisi jooni aga, nagu atribuute ja žeste, säilitab ja rõhutab. Mõningad atribuudid tulevad kujutustel ikka ja jälle esile ning eristavad inimlikke tüüpe (Fél & Hofer 1966: 38).

Tsitaadist ilmneb, et ka kujutavast kunstist võib ja peab otsima märke süsteemi.

Index Ethnographicuse juba mainitud artiklitesarja juurde kuuluvad need lühemad ja pikemad avaldatud tööd, mis tutvustavad erinevatel esemetel ja tööriistadel leiduvaid meistri- ja omandimärke (Dömötör 1960, Csaba 1958, Fél 1956, Gunda 1957, Tárkány-Szücs 1958). Ungaris kasutatud koduloomade põletatud omandimärgid töötas põhjalikult läbi ja avaldas Ernő Tárkány-Szücs (1959, 1965, 1987).

Ungari etnosemiootika esimesed 20 aastat

Ungari etnosemiootika ajaloos tähendab uut peatükki asjaolu, et Budapesti Lóránd Eötvösi nimelise Ülikooli filosoofiateaduskonnas kuulutas Vilmos Voigt 1960. aastate lõpus (1968./69. õppeaastal) välja semiootikakursuse. Üldise sissejuhatava stuudiumi kõrval tegeldi ka etnograafiliste teemade semiootilise analüüsiga, nii võib öelda, et esimesena Euroopas peeti korralise õpetuse raames etnosemiootika loenguid Budapesti ülikooli folkloristika õppetoolis. 1970. aastal näiteks tegeldi terve semester nõukogude semiootikauuringuste tutvustamisega, pöörates erilist tähelepanu folklooritekstide ja mütoloogia uuringutele (Hoppál 1975b).¹² Osa hilisemate publikatsioonide autoritest on pärit just nende esimeste loengute kuulajaskonnast.

On teadusajalooline fakt, et ungari etnosemiootiliste uuringute käivitajajaks olid keeleteadlased György Szépe, Ferenc Papp ja János S.

¹² Nõukogude semiootikauuringute ajaloost vt Hoppál 1977: 227–285.

Etnosemiootika

Mihály Hoppál

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator7/>

ISBN 978-9949-490-26-4

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Mihály Hoppál. Etnosemiootika. SATOR 7.
Tartu 2008

Tõlge: Eda Pomozi

Korrektuur: Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Asta Niinemets

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Hoppál Mihály *Etnoszemiotika*

Debrecen 1992

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti
Kultuurkapital ja Eesti Folkloori Instituut, EKM FO, SF
0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: ECRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusalade laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut
EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm